

УДК 372.461

Г.А.Каптур – доцент кафедри
філології та методики
початкової освіти
Східноєвропейського національного
університету імені Лесі Українки

**Лінгвістичний аналіз художнього тексту як засіб розвитку образного
мовлення майбутніх учителів початкових класів**

Роботу виконано на кафедрі
філології та методики
початкової освіти
Східноєвропейського національного
університету імені Лесі Українки

У статті розкрито проблему розвитку образного мовлення студентів. Розглянуто роль методу лінгвістичного аналізу тексту як одного із різновидів увиразнення мовлення майбутніх учителів початкових класів. З'ясовано дидактичні можливості використання емоційної лексики в процесі формування комунікативної компетенції студентів.

Ключові слова: образне мовлення, виражальні засоби, комунікативна компетенція, лінгвістичний аналіз тексту.

Каптур Г.А. Лингвистический анализ художественного текста как средство развития образной речи будущих учителей начальных классов. В статье раскрыто проблему образной речи студентов. Рассмотрена роль метода лингвистического анализа текста как одного из разновидностей выразительности речи будущих учителей начальных классов. Раскрываются дидактические возможности использования эмоциональной лексики в процессе формирования коммуникативной компетенции студентов.

Ключевые слова: Образная речь, выразительные средства, коммуникативная компетенция, лингвистический анализ художественного текста.

Kapstur G.A. Linguistic analysis of the fiction as the development of vivid speech of future teachers of the primary school.

The content of the article discloses the problem of the vivid student's speech. The role of the method of a linguistic analyses of a text is examined as one of the varieties of expressive speech of

future teachers of the primary school. Didactic opportunities are disclosed using emotional lexical material in the process of formation the communicative competence of the students.

Key words: vivid speech, means of speech expressiveness, communicative competence, linguistic analysis of the fiction.

Постановка наукової проблеми та її значення. У наш час підготовка висококваліфікованих учителів початкової школи передбачає особливий курс, який ставить своїм завданням лінгвістичну роботу з текстом. Таким курсом є «Лінгвістичний аналіз художнього тексту», який служить методичною базою викладання мови й літератури в школі [8]. Основними завданнями лінгвістичного аналізу художнього тексту як навчальної дисципліни є:

- навчитися відбирати й осмислювати теоретичний матеріал згідно з аспектом дослідження;
- оволодіти способами, методами й прийомами вивчення системної організації художнього твору;
- виробити вміння й навички наукового пояснення ідейно-естетичного замислу письменника, реалізованого в художньому тексті, у його змістовій мовній формі [5, с.10].

Вагомим компонентом підвищення загальної культури та культури мовлення студентів є розвиток образного мовлення [1]. Образне мовлення як компонент виразності є показником якісного, довершеного мовлення і виступає для студентів компонентом світосприймання, характеру, ментальності, інтелектуального і художнього генія українців [4, с.2].

Вивчення української мови на основі аналізу тексту в єдності змісту й форми сприятиме вихованню в студентів уваги до слова, формуватиме в них бажання збагатити свій мовний запас, досягнути всі відтінки значення слова, глибини його виразності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Виразність і образність як комунікативні якості мовлення, властивості слова та якості мовлення розглядали О.Ахманова, Н.Бабич, Т.Винокур, Б.Головін, Г.Дідук, Т.Ладиженська,

Д.Розенталь, С.Рубінштейн, В.Телія, Л.Струганець, В.Чабаненко. Виразальним засобам мови, що забезпечують виразність і образність мовлення, присвячені праці Г.Апресяна, Н.Бабич, М.Ільяша, В.Ковальова, М.Кожиної, М.Пентилюк, О.Пономарева. Вагомий внесок у дослідження формування мовленнєвої компетентності мовної особистості становлять і дисертаційні дослідження останніх років Н.Веніг, Л.Кулибчук, А.Ляшкевич, Т.Мельник, А.Нікітіної, Л.Попової, Л.Цінько [1]. Теоретико-методичні засади лінгвістичного аналізу тексту закладено в працях І. Ковалика, Л. Мацько, М. Плющ, Б. Ларіна, Л. Новикова, М. Шанського та багатьох інших [4]. Однак на сьогодні з-поміж основних підходів до вивчення тексту особливе місце посідають антропоцентричний (комунікативний) (Ф. Бацевич, В. Красних, М. Макаров, Т. Радзієвська, О. Селіванова) і когнітивний напрями (Л. Бабенко, Н. Бурвікова, Т. ван Дейк, Ю. Казарін, О. Кубрякова, Л. Поповська), які зумовлюють, з одного боку, розширення завдань лінгвістичного аналізу тексту у вищій школі, а з іншого, появу нових його різновидів: семантичного, комунікативно-прагматичного, лінгвокультурологічного, концептуального та інших, кожен з яких є своєрідним кроком у пізнанні психолінгвістичних і когнітивних аспектів мовлення.

Мета і завдання статті. З'ясувати роль і дидактичні можливості використання методу лінгвістичного аналізу тексту як одного із різновидів увиразнення образного мовлення майбутніх учителів початкових класів.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Одним із методів формування комунікативної компетенції студентів є метод лінгвістичного аналізу тексту, який сприяє увиразненню мовлення студентів, формування поняття про виразники образності, різновиди тропів, стилістичних фігур. При аналізі встановлюється взаємозв'язок між завданням мовлення і добором мовних засобів для реалізації цих завдань. Повний лінгвістичний аналіз тексту формує у студентів уміння розмежовувати функціональні стилі, образні одиниці на всіх мовних рівнях та передбачає: а)

виразне читання тексту; б) визначення теми й основної думки; в) осмислення мети й завдань мовлення; г) дослідження функцій нейтральних і стилістично забарвлених мовних засобів - лексичних, морфологічних, синтаксичних - у тексті; д) пояснення прийомів використання мовних засобів у текстах, для яких характерною є функція впливу; е) умотивоване визначення всіх засобів образності у зв'язку із стилем [5]. Повний лінгвістичний аналіз веде студентів до усвідомлення того, що кожний мовний засіб у художньому стилі діє з допомогою створених образів на почуття і думки читачів, слухачів.

Відчуття рідного слова, найтонших його відтінків, уміння вималювати словесний художній образ приходять до студентів не водночас. Творчій спроможності передують велика робота розуму й душі і самого студента, і викладача, найперше завдання якого – побачити й роздмухати творчий запал студента. На нашу думку, процес розвитку творчих здібностей студентів повинен проходити поетапно.

На першому етапі («початковий») ми пропонували робити аналіз уривків класичної літератури, кожного разу акцентуючи увагу студентів на наявність і роль найрізноманітніших художніх засобів. Завдання викладача у цей період: захопити студентів довершеністю художніх уривків, проаналізувати засоби творення прекрасного, допомогти зазирнути у творчу лабораторію письменника; показати, як впливає образне слово на людину, чому змушує співпереживати, яким має бути таке слово. Якщо уривок, що його опрацьовують студенти, є пейзажним описом, то перший етап має свою передісторію – мандрівки в природу. Це будуть «уроки милування красою навколишнього».

Вважаємо, що споглядання (враження), підсилене художнім словом буде сприяти формуванню майбутнього образу [6]. Для цього можна використати тематично дібрані тексти.

Тема 1. Барвистий віночок літа. Літні аромати. Вслухайся в музику літа.

Тема 2. Карнавал осінніх барв. Прощальна пісня осені. Танок осіннього листя. Багаті осінні дари.

Тема 3. Кришталевий дзвін зими. Якого кольору зима? Зима-скульптор.

Тема 4. Весняна симфонія. Свято весняних квітів. Чим пахне весна?

Завдання викладача на другому етапі («проміжний» – творчі завдання на основі поданих зразків (дописати, завершити, дібрати тощо): задіяти творчі можливості студентів, використовуючи подані зразки та, зіставляючи їхні роботи з оригіналом, пережити разом з ними перші творчі успіхи, заохотити до наступних кроків у творчість. Можна пропонувати наступні творчі завдання:

– Дібрати означуване слово, для якого поданий прикметник був би епітетом.

Мрійний (смуток), душевна (розмова), лиха (зима, доля), спекотне (літо), стоголосі (джерела), ніжне (серце), світлий (розум).

– До поданих слів дібрати означення.

Земля (барвінкова), сади (білосніжні), небеса (теплі), алеї (задумані), струмок (веселий).

– Дібрати дієслова з переносним значенням.

Осінь (загляне, пожуриться), струмочок (виграє), сонечко (усміхається).

– Витлумачити порівняння чи знайти його.

Мов на землю впало небо – що це? (Сині проліски навкруг.)

– Подане словосполучення *дрібні осінні дощики* ввести в речення, використовуючи епітети, метафори. *(Дрібні осінні дощики скроплюють опале листя. Дрібні осінні дощики вмивають очиці замріяних айстр.)*

Завдання на третьому етапі («творчий» – побудова художнього тексту): емоційно надихнути студентів на творення власних текстів. Бажано, щоб викладач спочатку зачитав уривки з текстів різних письменників:

Земля полегко зітхнула і тепер спокійно дихає. Лише верба стогне над річкою та береза плаче за літечком красним (Є.Нижник). Грайливо бавиться з березами вітер (А.Ткаченко). Чарівниця осінь принесла нам духмяний хліб на вишитому рушнику (В.Дудка). Зажурена, замріяна, оглядає осінь свої володіння (М.Євсевська). Підкралася осінь на семибарвному коні. Вкрила землю м'яким

жовтогарячим килимом, зволожила шовковим дощиком. Сумно плаче верба. Крекче-скрипить старий дуб. Тільки осика стоїть безлиста і тремтить: може, від жаху перед крижаним подихом зими? (Н.Захарчук.)

Доцільно запропонували студентам текст на тему: «Чому Луцьк приваблює туристів?». З цього зв'язного вислову виключаються найбільш комунікативно значущі дієслова: *приїжджають, манять, приваблюють, вирушають, долають, побачити, хочуть, подивитися, побувати, бажать, пізнати* та інші. Завдання формулюється так: у наданий текст вставити необхідні за смислом дієслова, виключаючи повторення і спільнокореневі слова. Може бути й інший варіант роботи: дієслова цього тексту потрібно замінити на менш виразні, студенти мають відреагувати на дані висловлювання за допомогою лексичної та синтаксичної синонімії. Доповнюючи і трансформуючи текст, студенти мають реалізувати такі текстові категорії, як інформативність, смислова та змістова цілісність, зв'язність.

Для кожної людини зорова інформація є одним із основних джерел пізнавання навколишнього світу. Ми бачимо, сприймаємо життя в усьому розмаїтті барв. Кольори мають для нас велике психологічне, соціальне та емоційне значення. Так, *чорний* — це колір журби, смутку, біди; *зелений* — колір життя, молодості [5].

Майстер лаконічної оповіді, Г.Тютюнник залучає до найнеобхідніших художніх деталей слова, що викликають у читача цілу гаму образів — зорових, слухових, дотикових, смакових, а також нюхових. Запах, як засвідчує сам автор, часто народжував у ньому цілу низку образів. Пахощі для нього «як хороша поезія».

Сутність своїх героїв письменник показує через образи природи, не вдаючись до прямолінійного паралелізму чи порівняння.

Заради чого живуть у «Холодній м'яті» такі деталі, як запах землі та запах м'яти? Дух землі розбудив у персонажа оповідання думки про вічне й миттєве: *«Пахла чорна земля на пагорбах між заплавами — пахла весняною жагою родити*

і вимерлими травами, трухлим сухостоем і молодим пагіллям — пахла вічністю і скороминучою порою...» [7, с.54].

Від цього з дитинства знаного запаху ниточка асоціацій тягнеться далі до спогадів про юність, і раптом несміливо, тихо-тихо звучить: *«М'ята... — прошепотіла Леся. — Зійшла холодна м'ята»*. Запах землі, м'яти загострив відчуття світу. М'ята — не лише предметний зоровий образ, а й щось невловне, не відчутне на дотик — запах. Оцінка його переростає ряд предметних асоціацій: *«...земля пахне торішніми травами і молодю м'ятою, вічністю і миттю»*. Зоровий, «матеріальний» образ м'яти входить у світ українського побуту, звичаїв, пор.: *«Вона (м'ята) справді була холодною і пахла пляшкою молока в торбині на пасьбі, клечаними святками в бабиній хаті, струшеній різучою осокою... » [7, с.55].* Ось так звичайна, навіть непомітна, *«в один листочок»* рослина, що з дитинства знайома нам і навряд чи милувала чиєсь око, своїм запахом викликає безліч індивідуальних асоціацій. Для Г.Тютюнника це й торішня трава, і пляшка молока, і клечані святки, і вічність та мить. Цими, на перший погляд, не зв'язаними поняттями створюється філософське узагальнення запаху, чарівна недомовленість, підтекстова складність відчуттів персонажа. Автор не ставить крапки, а залишає місце для роздумів. У кожного густий холодний запах м'яти народжує власні образи.

Образне мовлення студентів реалізується за допомогою виразників образності [3, с.57]. До *виразників образності*, які можуть застосовуватися на заняттях з української мови, відносимо: *фонетико-словотворчі* – різноманітні префікси з емоційним забарвленням, суфікси на означення згрублості та пестливості; *лексико-семантичні* – багатозначні слова, синоніми, антоніми, омоніми; *синтаксичні виразники* – прислів'я, приказки, крилаті вислови; *фразеологізми* – ідіоми; *тропи* – епітет, порівняння, метафора; *стилістичну фігуру* – риторичне запитання; *елементи інтонаційної виразності*.

Головними *показниками розвитку* образного мовлення майбутніх учителів початкових класів вважаємо: *співвідношення реальності до креативної*

образності мовлення – інтерпретація образів, словесне „оживлення” асоціацій – словесне малювання; актуалізація образного мислення; оригінальність творення образів та виправданість їх ситуацією; *насиченість тексту лінгвістичними та літературознавчими виразниками образності* – наявність лексико-семантичних та синтаксичних виразників образності; вживаність тропів та деяких стилістичних фігур; використання фонетико-словотворчих виразників образності – префікси та суфікси з емоційним забарвленням; *емоційно-інтонаційна виразність тексту* – емоційна експресивність висловлювання; інтонаційна виразність; *зв’язність висловлювання* – аргументованість суджень, повнота і глибина розкриття теми; послідовність викладу тексту, його тематична єдність; насиченість тексту синтаксичними одиницями різних рівнів.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Образність належить до однієї з якостей культури мовлення – художньої виразності. Під образним мовленням розуміємо мовлення, в якому передбачається вживання слів і словосполучень у незвичайному, метафоричному значенні, що дає можливість художньо відтворювати дійсність. У лінгвістичній науці образність розглядається передусім як властивість слова і як комунікативна якість мовлення, має безпосереднє відношення до лінгвістики тексту, семантичних перетворень, стилістичних зрушень.

Лінгвістичний аналіз художнього тексту передбачає виявити систему мовленнєвих естетичних функцій усіх мовних одиниць, усіх категорій (лексичних, фразеологічних, фонетико-орфоепічних, морфемних, словотворчих, частиномовних, синтаксичних), які беруть участь у створенні системи художніх образів тексту.

Художній текст є багатим дидактичним матеріалом, який можна використовувати з метою формування комунікативної компетенції та увиразнення мовлення студентів. Крім суто мовних явищ, предметом аналізу мають стати і система засобів, і символічні образи, і традиційні знаки культури, що віддзеркалюються в мовній тканині художніх творів.

Література

1. Алексеева Л. Работа над виражальними засобами на уроках мовленнєвого розвитку / Л.Алексеева // Вісник Львівського університету. – Львів, 2010. – Вип. 50. Серія філол. – С. 150-156.
- 2.Бабин І.І. Стратегія й сучасні тенденції розвитку вищої освіти в контексті Європейського Болонського процесу/ І.І. Бабин // Педагогіка і психологія. – 2010. - №1. – С.3-9.
- 3.Златів Л. Формування комунікативних умінь і навичок у студентів філологічних факультетів / Л. Златів // Українська мова і література в школі. – 2004. – № 4. – С. 57-59.
- 4.Ковалев В.П. Языковые выразительные средства русской художественной прозы: автореф.дис. ... канд.филол. наук: 13.00.02. «Русский язык» / В.П.Ковалев. – Херсон, 1974. – 31 с.
- 5.Кочан І.М. Лінгвістичний аналіз тексту: навч. посібник / І.М.Кочан. – К.: Знання, 2008. – 428 с.
- 6.Лісовський А. М. Художня цілісність твору та його аналіз / А. М. Лісовський // Українська мова та література в школі. – 2008. - №7 (32). – С.20-24.
7. Тютюнник Г. Твори. Книга 1. – К : Молодь, 1984–1985. – С.54-55.
8. Хом'як І. Мовленнєва компетентність викладача вищої школи / І. Хом'як // Дивослово. – 2014. - №1. – С.13-17.
- 9.Хорошковська О., Петрук О. Текст як основа розвитку усіх видів мовленнєвої діяльності на уроках української мови / О.Хорошковська, О.Петрук // Початкова школа. – 2011. - №1. – С.12-14.

References

1. Aljeksjejeva L. Robota nad vyrazhal'nymy zasobamy na urokah movlennjjevogo rozvytku / L.Aljeksjejeva // Visnyk L'vivs'kogo universytetutu. – L'viv, 2010. – Vyp. 50. Serija filol. – S. 150-156.
- 2.Babyn I.I. Strategija j suchasni tendencii' rozvytku vyshhoi' osvity v konteksti Jevropejs'kogo Bolons'kogo procesu/ I.I. Babyn // Pedagogika i psihologija. – 2010. - №1. – S.3-9.
- 3.Zlatic L. Formuvannja komunikatyvnyh umin' i navychok u studentiv filologichnyh fakul'tetiv / L. Zlatic // Ukrai'ns'ka mova i literatura v shkoli. – 2004. – № 4. – S. 57-59.
- 4.Kovalev V.P. Языковые выразительные средства русской художественной прозы: avtoref.dys. ... kand.fylol. nauk: 13.00.02. «Russkyj jazyk» / V.P.Kovalev. – Herson, 1974. – 31 s.
- 5.Kochan I.M. Lingvistychnyj analiz tekstu: navch. posibnyk / I.M.Kochan. – K.: Znannja, 2008. – 428 s.
- 6.Lisovs'kyj A. M. Hudozhnja cilisnist' tvoriv ta joho analiz / A. M. Lisovs'kyj // Ukrai'ns'ka mova ta literatura v shkoli. – 2008. - №7 (32). – S.20-24.
7. Tjutjunyk G. Tvory. Knyha 1. – K : Molod', 1984–1985. – S.54-55.
8. Hom'jak I. Movlennjeva kompetentnist' vykladacha vyshhoi' shkoly / I. Hom'jak // Dyvoslovo. – 2014. - №1. – S.13-17.
- 9.Horoshkovs'ka O., Petruk O. Tekst jak osnova rozvytku usih vydiv movlennjevoi' dijial'nosti na urokah ukrai'ns'koi' movy / O.Horoshkovs'ka, O.Petruk // Pochatkova shkola. – 2011. - №1. – S.12-14.